

מבוא: אמהות ואמהיות

אמיליה פרוני

"בפסיכולוגיה של האמהות וריאציות רבות לפחות
כמספר האמהות עצמן" (הלנה דויטש, פסיכולוגיה של
האשה).

במהלך העבודה על הספר הזה שאלתי את עצמי לא פעם למה להתעקש לפרסם ספר על אמהות? כשנתקלתי בקשיים מסוגים שונים, תהיתי מדוע אינני מוותרת וממשיכה במלאכה בדבקות רבה כל כך. הרי על נושא האמהות יצאו לאור בארץ אין-ספור מאמרים, ספרים ושירים, הוצגו תערוכות של ציור ופיסול והוקרנו סרטים. האם יש בכלל צורך בעוד ספר על אמהות? התשובה היא שנושא האמהות אמנם נוכח מאוד בשיח הציבורי מתקופת היישוב ועד ימינו, אבל על אמהיות עדיין לא נכתב דבר.

המונחים אמהות ואמהיות אינם זהים. כבר בשנת 1945 הבחינה הפסיכואנליטיקאית הלנה דויטש בין אמהות (motherhood), ובין אמהיות (motherliness), ובכך, במובנים רבים, הקדימה את זמנה (דויטש 1964). האמהות מתארת את היות האשה אם, את היחס בינה לבין ילדיה מבחינה פיזיולוגית, סוציולוגית ורגשית; ואילו האמהיות היא תכונה המבטאת עמדה רגשית כלפי הזולת וכלפי עצמנו, ללא קשר הכרחי לאמהות ביולוגית. עמדה אמהית יכולה להימצא גם אצל גברים ואצל נשים שלא ילדו. באמהות יש צדדים אפלים וטמונות בה סכנות; האמהיות מבטאת נתינה המותאמת לצרכיו של הזולת. האמהיות היא בעיניי נושא בעל חשיבות מכרעת לא רק ביחסים בין הורים לילדים, אלא ביחסים הבין-אישיים בכלל ובאזורנו בפרט.

בעיסוק בנושא האמהות יש משהו מושך ומטריד כאחד: מושך – כי מדובר ביסוד חיינו; מטריד – בגלל הפער בין פנטזיה למציאות, בין הציפייה לאמהות אידאלית ובין המגבלות ביחס של אמנו כלפינו והמגבלות שלנו עצמנו ביחסנו לילדינו. היטיב לתאר זאת הפסיכואנליטיקאי דונלד ויניקוט, שטבע את המונח "אם טובה דייה": האם האידאלית, הוא אמר, קיימת בפנטזיה בלבד (ויניקוט 1995).

האמהות היא חוויה אישית ואוניברסלית כאחד. הנושא קרוב לכולנו, גם למי שאינם הורים בעצמם, כי כולנו – גברים ונשים – יצאנו מרחם אשה. מערכת היחסים עם האם היא הארוכה מכל מערכות היחסים שכל אדם חווה בחייו:

היא מתחילה בחיים הטרומ-לידתיים, שלב שבו הציפייה הפסיכולוגית-הרגשית לאמהות מצטלבת עם היווצרותם של עובר ושל חיים חדשים, והיא מוסיפה למלא מקום מרכזי לאורך כל חייו.

מערכת היחסים עם אמנו עוברת טרנספורמציות רבות ומרתקות בהתפתחות של כולנו. יחס אמהי מיטיב ומותאם לצורכי הילדים הוא בעל חשיבות מכרעת להתפתחות האדם. עם זאת, הביטוי "בעצב תלדי בנים" (בראשית ג, טז) מבטא הכרה קדומה בעובדה שחויית האמהות כרוכה גם בצער. מימי בראשית ועד היום נתפס מעמד האם כנושא עמו באופן אימננטי מצוקה, דילמות, פרדוקסים ורגשות מעורבים. למשל, בטרגדיה היוונית מדיאה מאת אוריפידס, הקנאה העזה של הגיבורה והזעם שלה כלפי בעלה מוחקים את ההבחנה בינו לבין ילדיה, והיא משתמשת בהם לנקום בו. ברומנים *אנה קארנינה* מאת לב טולסטוי ו*מאדאם בובארי* מאת גוסטב פלובר, הגיבורות הן אבטיפוס של נשים הנקרעות בין תשוקה למסירות לילדים ובין אהבה עצמית לאהבה לאחר. במחזה של הנריק איבסן *בית הכוכות* עוזבת נורה את בעלה ואת ילדיה מאחר שהיא רואה בהם מכשול העומד בדרכה לחופש ולרצון להיות סובייקט.

מהתקופה הפרה-פטריוארכלית ועד ימינו נתפסת האשה-האם כבעלת מהות דואלית: מצד אחד, היא יוצרת חיים ומספקת את כל הצרכים הראשוניים; מצד אחר, ביכולתה להרוס חיים. ב-1932 כתבה הפסיכואנליטיקאית קארן הורני שהתשוקה שגברים חשים כלפי נשים מלווה תמיד בפחד למות ולהיעלם בתוכן (Horney 1967). הפחד מהאשה ניזון מן הפחד מהאם. האימה מהמסתורין שבאמהות חזקה כמו הפחד מהמסתורין שבטבע כולו. הפסיכואנליטיקאית ג'סיקה בנג'מין טוענת כי הידע שנרכש בעידן המודרני והפצתו בשדרות רחבות של האוכלוסייה ריככו את המיתוסים סביב ההולדה והאמהות, אך לא הפחיתו במאום את האימה מפני הכוח האמהי – אימה המפעילה אצל רבים פנטזיות ורגשות עזים (Benjamin 1995).

בהקשר זה מעניין להיווכח שבמערב רצח נשים הוא על פי רוב רצח של נשים שהן גם אמהות.¹ כפי שעולה מעדויות של גברים שרצחו את נשותיהם, המניעים שהובילו אותם למעשה קיצוני זה היו על פי רוב זעם על שהאשה-האם אינה מספקת את רצונם בתחום זה או אחר, פחד להיעלם בתוכה, קנאה על שהיא מעדיפה את הילדים, או אכזבה מכך שאין היא נענית לציפיות ולמשאלות ראשוניות שלהם. אין כאן כוונה לפשט תופעה מורכבת כל כך אלא להדגיש כי אחד הגורמים המרכזיים לרצח נשים הוא הזיהוי בין האשה לאם, אי-ההכרה במעמדה העצמאי של האשה וראייתה ככלי שרת של הגבר.

1. מנתונים של "הרשות לקידום מעמד האישה" במשרד ראש הממשלה עולה כי 90% מהנשים שנרצחו באוכלוסייה היהודית בישראל הן אמהות, ואילו באוכלוסייה הערבית בישראל רוב הנרצחות הן נשים רווקות.

הפנטזיה על האם האידאלית היא אוניברסלית וקיימת הן אצל נשים והן אצל גברים, אך יש בה אמביוולנטיות: האם היא המנחה ומעצבת את חיינו, משמשת להם עוגן ומייצגת את התקווה, אך היא נתפסת גם כאחראית לכל מעשי ילדיה, ובעיקר למעשיהם השלייליים. ברוב התרבויות, העלבון הגדול ביותר שאפשר להטיח במישהו מתייחס לאמו: "בן זונה"².

הפנטזיה של האם האידאלית, המבטאת משאלה ומיתוס בעת ובעונה אחת, מפעילה אותנו באופנים שונים ועוברת טרנספורמציות רבות לאורך חיינו. הצורך באם אידאלית יכול לעלות על פני השטח גם ברמה הקולקטיבית, בתקופות היסטוריות שונות ובהקשרים חברתיים שונים והוא מתבטא בדת, בחברה, בפילוסופיה ובאמנות.

דוגמה מרתקת לכך היא גלגולו של פולחן מרים, אמו של ישו, בעולם המערבי. בראשית דרכה של הנצרות סגדו לה בעיקר במזרח. בתקופת מסעי הצלב הביאו הצלבנים לאירופה את פולחנה כפי שהוא עוצב במזרח. לקראת שנת האלף לספירה האמינו רבים באירופה שסוף העולם קרב ופחדו פחד מוות מזעמו של האל, השופט הגדול. הכנסייה איימה שהחוטאים יישרפו באש נצחית, ותיארה את הגיהנום כהר געש ענקי שאליו יושלכו כל החוטאים. רבים הסתייגו מגישתה המאיימת של הכנסייה ולא רצו להפנות את תפילתם לאל נוקשה כל כך וגם לא לישו, בן האלוהים, וחיפשו דמות סלחנית ורכה יותר (Montanelli 1964).

הכנסייה, שגישתה הבסיסית היתה אנטי-פמיניסטית, ניסתה להטיל את מלוא כובד משקלה והשפעתה נגד הפולחן שהתפתח סביב מרים. אבל ההמונים, אשר נקעה נפשם מן ההפחדות ומאיומי הענישה הקשים, אימצו בהתלהבות את הפולחן החדש. הצורך בדמות אמהית היה חזק כל כך עד שאפילו הכנסייה לא הצליחה לבלום אותו. צירופה של דמות אמהית לשילוש הקדוש – האב, הבן ורוח הקודש – ריכך את הפטריארכט הנוצרי ויצר בו איזון חדש. היחס בין מרים לישו, שבעבורו היא היתה אם, כלה ובת, היה מורכב ביותר והעצים את הדיכוטומיה שבין אם ללא רבב ובין האם כיצור מיני; עם זאת, הדיכוטומיה הזאת היתה נחוצה כדי לאפשר הומניזציה ביחסים בין האדם לאל וביחסים הבין-אישיים בכלל, שעד אז לקו בחסר.

התפנית בדמותה של האשה-האם מכלי הנתון בידי השטן לסמל הרחמים והחמלה השתלבה היטב עם האידאליזציה של האשה בתנועת האבירות ועם תקופת הזוהר באמנות הנוצרית, שגם היא התחילה בפולחן זה. למעשה, נושא

2. ההתייחסות לאם כפרוצה היא הקללה השכיחה ביותר בכל השפות. יש וריאציות רבות לנושא, בהן כאלה המתמקדות באיברים שונים בגוף האם וכאלה המבטאות דרגות שונות של סובלימציה, אך המוטיב המרכזי משותף בכולן. כך בעברית, ערבית, אנגלית, ספרדית, צרפתית, איטלקית, רוסית, סינית ועוד.

זה עדיין אקטואלי בימינו, כפי שאפשר ללמוד ממאמרה של התיאוריטיקנית והפסיכואנליטיקאית הפמיניסטית ז'וליה קריסטבה, שמאמרה "Stabat Mater" ("עמדה האם") דן ביחס בין אמהות לנשיות בדמותה של מרים (Kristeva 1985). מעבר כזה מן הגישה הפטרנלית לגישה המטרנלית יכול להתרחש הן בחיי הפרט והן בחיי הקולקטיב. בעשורים האחרונים התרחש בפסיכואנליזה מעבר הדרגתי מעין זה. הפסיכואנליזה נולדה מן המשבר בהגמוניה הגברית (הפטריוארכט) והיתה סימפטום של משבר זה שבתוצאותיו ביקשה לטפל. תסביך אדיפוס, העוסק בהתפתחות הגבר, נעשה מטפורה להתפתחות האדם בכלל. רבות נכתב על גישתו השוביניסטית של פרויד ועל תפיסתו את האשה כגבר חסר, כ"נגטיב" של הגבר, כיצור נחות – גישה המעוררת עד היום התנגדות וזעם בקרב חוגים רבים, לא רק פמיניסטיים.

בראשית ימיה של הפסיכואנליזה התאפיין הטיפול בחדירתם הסמכותית של רופאים-גברים אל עולמן הפנימי של נשים מטופלות, אשר הוגדרו כהיסטריות. עובדה זו מלמדת בין השאר שמייסדי הפסיכואנליזה נמשכו למסורתן של הנשיות ושל האמהות. משיכה זו אמנם גרמה לפסיכואנליזה להתמקד בפתולוגיה הנשית, אך בה בעת גרמה לה לאמץ את "היסוד הנשי" ולהיות רכה, מפרגנת, גמישה ואמהית יותר. הקנון הגברי, אשר אפיין את העשורים הראשונים של הפסיכואנליזה התבסס על ה"שילוש", כפי שמכנה אותו הפסיכואנליטיקאית ליזה גורניק (Gornick 1986), של "אינטלקט, חדירה ופירוש הדחפים". אחרי שנות החמישים של המאה ה-20 נפתחו – בתיאוריה ובפרקטיקה כאחד – ערוצים נשיים ואמהיים יותר כלפי המטופלים, גם על ידי מטפלים גברים (ראו מאמרו של שמואל ארליך בספר זה). שינוי זה מתבטא בין השאר במודעות לצורך להגן על חייהם של המטופלים, לדאוג שיאכלו את ה"מזון" המתאים להם, ליצור בעבורם סביבה מאפשרת ולעזור להם לאהוב. במאה שנותיה עברה הפסיכואנליזה שינויים רבים ביחסה לאמהות. פרויד ולאקאן הזהירו מפני הסכנות הכרוכות בהתקשרות לאם, למרות מהותה המיטיבה. דמות האם תוארה בדרך כלל כאובייקט שתפקידו לספק את צורכי ילדיה ולא כסובייקט העומד בפני עצמו (ראו מאמרה של ענת פלגיה-הקר בספר זה). ברוב הזרמים של הפסיכואנליזה בת זמננו – פרוידיאניים, פוסט-פרוידיאניים, קוהוטיאניים, ויניקוטיאניים ויונגיאניים – אפשר לזהות נטייה להשיב את דמות האם למקומה המרכזי מתוך הסכמה עם התפיסה שהעצמי הוא נשי. גם בקרב הפסיכואנליטיקאים הלקאניאניים, אשר במשך שנים רבות נשאו – ובמידה רבה עדיין נושאים – את דגל "חוק האב", התרחשה תפנית מעניינת כלפי דמות האם. הפסיכואנליטיקאית לוס איריגארי, למשל, עוררה מהפכה כאשר הציעה להעריך מחדש את חשיבותה של דמות האם (Irigaray 1985). בין הקולות הראשונים שהאמינו בחשיבותה של האמהות בולט קולו של הפסיכואנליטיקאי שנדור פרנצי. בהשאלה אפשר לומר כי כשם שהצלבנים

החדירו את דמותה של מרים לפטריארכט הנוצרי, כן החדיר פרנצי את דמותה של האם לפטריארכט הפסיכואנליטי. ב-1933 כתב פרנצי ביומן הקליני שלו: "היכולת והמוכנות לסבול הן ביטוי של נפש האשה [...] תענוג האמהות הוא התענוג לסבול יצורים פרוזיטיים המתפתחים באופן לגמרי אגואיסטי על חשבון גוף האם" (Ferenczi 1988, 42). הוא טען שלצד האנוכיות הגברית, כדחף להשתחרר מן המתח והמצוקה, קיים הדחף הנשי לפיוס. במקום שפרויד שאף לשליטה על היצורים ורצה לחנך, ביקש פרנצי לפייס, לנחם ולהרגיע. בחייו היה פרנצי מנודה ומושפל על ידי הממסד הפסיכואנליטי, אך היום, שבעים שנה לאחר מותו, הוא זוכה להכרה מחודשת ואף לכינוי "אם הפסיכואנליזה", כנגד "אבי הפסיכואנליזה" פרויד (ברמן 2003).

גורמים רבים תרמו להתרחשותם של שינויים מרתקים אלה בתנועה הפסיכואנליטית. אחד העיקריים שבהם הוא רוח הזמן, אשר עיצבה דמות של אדם כוחני פחות, רגיש יותר, שאינו מחפש עוד אחר האמת המוחלטת, אדם הזקוק לקבל ולהעניק אמהיות.³ תהליך זה מבטא את היציאה מן התפיסה הפאלו-צנטרית והמעבר מעמדה פטרנלית לעמדה מטרנלית.

בשיח הפסיכואנליטי של ימינו התגבשה התפיסה הרואה בדמות האם, ולחלופין בדמות המטפל ה"אמהי", גורם מכריע להתפתחותו התקינה של האדם וליכולתו לאהוב ולהתמודד עם העולם. תפיסה זו מייחסת הפרעות נפשיות רבות להיעדרה של אמהות טובה דייה. ההקבלה בין הטיפול הפסיכואנליטי לטיפול האמהי נעשתה הדוקה כל כך עד שיצירת הפונקציה האמהית אצל מטופלים שאצלם פונקציה זו לוקה בחסר הפכה למטרה המרכזית של טיפולים פסיכואנליטיים רבים (ראו מאמריהם של חיותה גורביץ' ויחזקאל כהן בספר זה). עם זאת, באשר למהותה של דמות האם או המטפל הפסיכואנליטי הדעות חלוקות.

הפסיכואנליטיקאי עמנואל ברמן מתנגד לציפייה להתמסרות טוטלית של האם לילדיה או של המטפל למטופליו. הוא טוען שיש להבחין בין מסירות המותאמת לצורכי הילדים והמטופלים ובין ביטול עצמי או הקרבה עצמית. על פי תפיסתו, על הורים ומטפלים כאחד למצוא את הדרך לאפשר את צמיחת הילד או המטופל בלי לבטל את עצמיותם שלהם (ברמן 2004).

עקב מרכזיותה של דמות האם כמעט בכל התרבויות מעמיסים על כתפיה ציפיות אינסופיות ומיתוסים רבים. מחקרים רבים מראים שהמונחים "אמהות טבעית" ו"אמהות נורמלית" טומנים בחובם גם הטיות חברתיות, מיתוסים, עמדות פוליטיות ודעות קדומות. עצם הגילוי שאין אמהות נורמלית אחת היה אמור לתמוך בנשים שהחליטו שלא ללדת או שלא למלא את התפקיד האמהי

3. להרחבה ראו ברמן 1997.

המסורתי שהוטל עליהן. אלא שבעבור נשים רבות, אחד המכשולים למימוש החופש הפנימי היה ההזדהות שלהן עצמן, בדרך כלל שלא מדעת, עם הערכים של הממסד הפטריארכלי המגביל את יכולתן לבחור.

הביקורת הפמיניסטית, החל בסימון דה בובואר,⁴ חשפה את הצדדים האפלים באידאליזציה של דמות האם והראתה בין השאר את המניפולציות המתוחכמות של הממסד הפטריארכלי אשר השתמש במונחים כגון "המהות המיוחדת של האמהות" או "מעמדה הנשגב" כדי לדחוק את הנשים מעמדות כוח חברתיות, וכך גרם במשך מאות שנים לאפלייתן ולדיכויין של נשים רבות. החשיבה הפמיניסטית עברה תהפוכות רבות וגם בה חלה תפנית דומה לזו שהתרחשה בעולם הפסיכואנליטי ביחס לאמהות. בראשית דרכו ראה הפמיניזם במעמד האמהי פוטנציאל לחולשה ולניצול והזהיר את הנשים מפני הסכנות שבאמהות. היום הפמיניזם שוב אינו עושה דמוניזציה של האמהות ואינו מציג אותה עוד כאויבת הנשים. תיאורטיקניות פמיניסטיות רבות, כמו ז'וליה קריסטבה (Kristeva 1985) ולוס איריגארי (Irigaray 1985), מצביעות בבירור על הכיוון הזה. גם בספרות חל מעבר ברור מאוד מן העמדה הפאלו-צנטרית לעמדה המציגה את האם כסובייקט (ראו מאמרה של רות גינזבורג בספר זה). בארץ, מתקופת היישוב ועד היום נודעה לנושא האמהות חשיבות רבה בשיח הציבורי: ריבוי הספרים, המאמרים, הכתבות והתערוכות העוסקים בו מעידים שהנושא בוער בתודעה הציבורית. דרך העיסוק באמהות מחפשת החברה הישראלית מענה לשאלות הקיומיות שלה ובכך מבקשת לעצב את דמותה. מדינת ישראל תוכננה ונולדה כחיבור בין "אמא אדמה" ל"נחלת אבות". המולדת, אמם של כל המתישבים החדשים והוותיקים, אפשרה את התחדשותה של השפה העברית ואת לידתה של חברה חדשה. הצורך העז לבנות חיים חדשים בארץ הישנה-החדשה העניק כוח עצום לאמהות. כ-1951 אמר דוד בן-גוריון בטקס סיום קורס קצינות: "ורגש זה [האמהי] טבוע באישה בטרם היותה לאם והצבא זקוק לרגש אימהות אולי יותר מכל גוף וארגון ציבורי אחר" (גליק 2003).

האידאולוגיה הציונית, בייחוד לאחר השואה, הפעילה לחץ אדיר על הנשים ללדת ילדים רבים ככל האפשר. הנשים נחשבו ל"רחם הלאומי",⁵ בעל מהות פאלית, והמצווה הדתית פרו ורבו קיבלה גם תוקף אידאולוגי חילוני. אבל גם בחברה הישראלית התרחש מעבר מן העמדה הפאלית לעמדה האמהית, כפי שקרה בעולם הפסיכואנליטי ובחשיבה הפמיניסטית. מעבר זה קרה הן בתפיסת האמהות והן בגישה האמהית בחברה. התמורות המבניות בייצוג דמות האם – מן הציפייה לאמהות אידאלית ועד לקבלת האמהיות והאמהות, מגבלותיה

4. ספרה *המין השני* (דה בובואר 2001) יצא לאור כבר ב-1949.

5. אורנה בן דור, *סקס ישראלי* (סדרת טלוויזיה), מפיק עמי טיר, ערוץ 8.

וצדדיה האפלים – ניכרות גם באמנות הישראלית (ראו מאמרו של גדעון עפרת בספר זה) ובשירי אמהות עבריים (ראו מאמרה של שרה מענית בספר זה). נושא האמהות והאמהיות מעורר מחלוקת לא רק בשיח הפסיכואנליטי אלא גם ברבדים שונים של החברה כולה. המחלוקת בעניין נוגעות למגוון רחב של שאלות, למשל האם האם נתפסת כסובייקט או כאובייקט של ילדיה? מה מקומה של האמהות בקונפליקט היהודי-הפלסטיני? האם הקרבת חיים חשובה מנתינת חיים? היכן עובר הגבול בין הגנה אמהית להגנת יתר?

ברמה החברתית, המעבר לאמהיות היה כרוך במאבקים קשים בין הרצון הפאלו-צנטרי לחדור לשטח האויב ולהשתלט עליו ובין הרצון להתכנסות ולבנייה מבפנים. התפנית לאמהיות היא בעלת השלכות מרחיקות לכת במדיניות החוץ והפנים כאחד. היום, יותר מאי פעם בעבר, אנשים רבים בארץ תומכים במשא ומתן עם המדינות השכנות. זהו מעבר אטי מאוד אך הכיוון שלו ברור. ההכרה בחשיבותה של האמהיות, ללא קשר לאמהות הביולוגית, היא עדיין בראשית דרכה בישראל. הכוחניות הגברית שינתה את צורתה אך לא את מהותה. לכן חשוב בעיניי להכיר ולפתח את הגישה האמהית כעיקרון תוך-נפשי שאינו תלוי במגדר או במצב המשפחתי. אדמיאל קוסמן (2003) כתב ש"ללא תכונות נשיות, הולכת הגבריות ונשאבת אל תוך עולם דמוני לחלוטין". למרבה הצער, אנו עדיין נתקלים בביטויים של צד דמוני זה על כל צעד ושעל.

בספר קובצו מאמרים פרי עטם של כותבים מתחומי ידע ויצירה שונים לצד עבודות של תיאורטיקנים ומטפלים מעולם הפסיכואנליזה, מתוך שאיפה להציג את היבטיה המגוונים של החוויה האמהית. הספר מבקש לחשוף את מורכבותה של האמהות, את כוחותיה החיוניים האדירים ואת צדדיה השליליים, את הדילמות ואת הפרדוקסים הכרוכים בה.

חשיפת הצדדים האפלים של האמהות, בין השאר באמצעות הדעה-מיסטיפיקציה של המיתוסים המכבידים עליה, לא נועדה להפחית מערכה של האמהות אלא להפך. האמהות ובעיקר האמהיות הן עיקרון של חמלה, שמירה והגנה, הכלה ואחזקה. כל אדם הוא חוליה בשרשרת ההיסטוריה האנושית ועצם קיומו הוא חלק מזרם החיים האינסופי. האמהות מבטיחה את המשכיות המין האנושי. הפונקציה הנשית של ההולדה איננה אירוע אינדיבידואלי בלבד, אלא ביטוי של תנועה אוניברסלית בין קוטב הבריאה לקוטב ההרס, בבחינת ניצחון החיים על המוות. אמהות טובה מאפשרת יציבות נפשית אצל הפרט ואצל הכלל כאחד. מאחר שבשלות נפשית היא אחד מן הפירות של ההתמסרות האמהית, יחס רגוע ומספק בין הורים לילדיהם גם משמש בסיס לדמוקרטיה. האמהות, ובעיקר האמהיות, למרות מגבלותיה והפרדוקסים שבה, יש בה כדי לשמור על צלם אנוש של הפרט ושל החברה כולה. אני מקווה שספר זה ממחיש הן את משקלו של המבט האמהי הן את הקושי

להיות סובייקט ואת חשיבותו לאמהות. הספר גם מדגיש את משמעותה של הפנייה לעמדה המטרנלית המתרחשת בעשורים האחרונים בתחומים שונים של היצירה וברבדים שונים של החברה הישראלית.

הספר מחולק לארבעה שערים. כל שער עוסק בהיבט אחר של החוויה האמהית, אף כי למקצת המאמרים בשערים השונים יש מן המשותף. המאמרים בשער הראשון עוסקים בחשיבותה של האמהיות בחוויה האנושית ובכוחה העצום של האמפתיה האמהית. המאמרים נכתבו בידי חמישה פסיכואנליטיקאים. חיותה גורביץ' דנה במצבים של היעדר דמות האם – היעדר רגשי ולא פיזי דווקא. לדבריה, תפקידו של המטפל הפסיכואנליטי הוא ליצור פונקציה אמהית בעבור המטופלים שחסרים אותה. יחזקאל כהן מראה את כוחה העצום של האמפתיה האמהית. שמואל ארליך מציע, אגב הסתייגות מהדיכוטומיה נשי-גברי או אמה-אבהי, ציר של אחדות וציר של נפרדות. שתי האופנויות הללו יוצרות פונקציות שונות ויכולות להימצא אצל אמהות ואבות ואצל מטופלים ומטפלות ללא קשר למגדר שלהם.

המטפל היונגיאני אבי באומן דן בצדדים האפלים של האמהות באמצעות ניתוח של שלושה מיתוסים ומצביע על חשיבות מודעותן של האמהות לפנים אלו בתוך עצמן. מוטיבים אלו מובילים אל מאמרה של הפסיכואנליטיקאית ענת פלגיהקר על האם כסובייקט. המחברת מציעה תפיסה של דמות האם כבעלת קול ייחודי משלה, המכילה קונפליקטים בין צרכיה שלה לאלה של ילדיה מתוך הקשבה לעצמה. מאמרה של אמיליה פרוני חותם את השער הזה. המאמר עוסק במבט בכלל ובמבט האמהי, בחשיבותו ובסכנותיו בפרט, ובוחר את השפעותיו על חייו של האדם ועל היחסים שהוא יוצר עם העולם. הקול האמהי ביצירה הוא נושא המאמרים בשער השני. הזמרת והמוזיקולוגית מירה זכאי מביאה במאמרה מגוון של דוגמאות של הקול האמהי במוזיקה הווקאלית. בדיון על יחסי אם-בת בספרות מצביעה חוקרת הספרות רות גינזבורג על היעדרה של דמות האם ברומנים רבים ומשרטטת את התהליך שבו קול האם כסובייקט הולך ותופס יותר ויותר מקום בספרות העכשווית. חוקרת הספרות יוליאנה ברנשטיין מתארת את השתקתו של קול האם על ידי קול האב בסיפור "עידו ועינים" לש"י עגנון. על פי פרשנותה, הסיפור עוסק במהותה של שפת האם ובהיווצרותה של הלשון.

מבקר האמנות גדעון עפרת מראה את ההתפתחות של תפיסת דמות האם באמנות הישראלית מתקופת היישוב, לפני קום המדינה, ועד היום: מייצוג האם האידאלית, בתמיכת המיתוס התנ"כי והסדר הפטריארכלי, לאם הפרטית; מן הדואליות של האם המולידה והאם הקוברת לאם בשר ודם, אינדיבידואלית, בעלת קולות רבים. חוקרת הספרות שרה מענית, במאמרה על שירי אמהות עבריים, מצביעה על תהליך דומה. מענית מנתחת שירים רבים של אמהות מלפני קום המדינה ועד היום ומראה התפתחות ברורה מייצוג מיתי ואידאלי

של דמות האם, המסתתרת מאחורי "פלקט" של רחם לאומי ומתכחשת לצדדים האפלים שלה, לדמות האם המפויסת עם צרכיה, תוקפנותה וחולשתה. המאמרים בשער השלישי מדגימים את ההתמודדות של אמהות רבות עם קונפליקטים בתוך עצמן ובינן לבין סביבתן ועם הטיות חברתיות שונות. הפסיכולוגית יוליה מירסקי מציגה את ההבדלים בין הסגנון האמהי ברוסיה לסגנון האמהי בישראל וממחישה עד כמה מושג האמהות הוא תלוי חברה ותרבות. מאמרה של עמיה ליבליך, מרצה לפסיכולוגיה וסופרת, מעורר שאלות רבות על אמהות חד-הורית מבחירה בישראל. באמצעות ראיונות עם נשים המייצגות דגמים שונים של אמהות, המחברת מבקשת לברר אם אפשר להפריד בין זוגיות להורות ולא לקבל את הקשר הליניארי ביניהן, וכיצד אפשר לממש הרכבים משפחתיים חלופיים. הסופרת יהודית רותם מעלה הרהורים על אמהות בחברה החרדית, שבה גדלה והתחנכה, ועל אמהות בעולם החילוני: מלבד הערכתה לחינוך החרדי בולטת מאוד במאמרה תחושת הכוח שהאמהות מעניקה לנשים רבות.

במאמר החותם את השער הזה מתארת נגי'אח מחמוד אל-חטיב מנסרה, מרצה לפסיכולוגיה, קשיים ודילמות של האמהות הפלסטיניות באינתיפאדה השנייה ובחיי היומיום. בראיונות שערכה עם אמהות פלסטיניות בולט מאוד הקושי שלהן לאזן בין הדרישה החברתית להשכלה ועבודה מחוץ לבית ובין מחויבותן למשפחה, ובייחוד בולטת האשמה שמרגישות האמהות, שמקורה בפער הכואב בין האמהות האידאלית לאמהות הממשית.

השער הרביעי עוסק באמהות במלחמה. שרה מצר, מטפלת ויועצת ארגונית, מתייחסת לעולמן הפנימי של אמהות לחיילים קרביים בזמן שירותם בצה"ל ומהרהרת על שתיקתן. מנקודת מבטה כאם לחייל קרבי היא משווה את העמדה הזאת לתעלומת שתיקתה של שרה המקראית בפרשת עקדת יצחק ומציעה לה פרשנויות שונות. את הספר חותמות עדויותיהן של שתי אמהות שכולות, הסופרת והעיתונאית מנואלה דבירי והפסיכולוגית מיכל גרוסמן. אין הן דמויות מיתיות וגם לא סטריאוטיפיות: הן מספרות על עצמן ועל הכאב הנורא מכול. הן עומדות בצורה מעוררת הערצה מול האובדן, מול רגשותיהן, מול המציאות: עומדות ומקבלות.

ספר זה מבוסס על סדרה של הרצאות בנושא "אמהות: מבט מהפסיכואנליזה וממקום אחר", שנישאו בשנת 2003 במפגשים בין-תחומיים במכון ון ליר בירושלים בשיתוף מרכז זיגמונד פרויד שבאוניברסיטה העברית בירושלים. בספר מכונסים שמונה-עשר מאמרים הדנים בהיבטים שונים של נושא האמהות. מקצתם הוצגו במפגשים ומקצתם נכתבו במיוחד לספר הזה.

המחברים הם חוקרים, אנשי אקדמיה ומטפלים מאסכולות שונות בתחומי ידע ויצירה שונים: פסיכואנליזה, פסיכולוגיה, ספרות, אמנות ומוזיקה. נוסף על כך מופיעות שתי עדויות של אמהות.

חשוב לי להודות לאנשים שבלעדיהם ספר זה לא היה רואה אור. בראש ובראשונה תודה למחברי המאמרים על תרומתם הייחודית לספר. תודה מקרב לב לראש מכון ון ליר לשעבר, ד"ר שמשון צלניקר, אשר קיבל בשמחה את הפרויקט, ולראש המכון הנוכחי, פרופ' גבריאל מוצקין, אשר אישר את פרסומו של הספר, המציג את פירותיו של הפרויקט.

תודה מיוחדת לשרה סורני, מנהלת מחלקת הפרסומים במכון, לשולמית לרון, האחראית על הפעילות לציבור, לציפי הכט, עוזרת לראש המכון, וליונה רצון על עזרתן המועילה ורבת הערך. כמו כן אני מודה לנילי לנדסברגר, העורכת הלשונית, שערכה את הספר באחריות ובתבונה, לאיילת קמאי, על עבודת ההתקנה, למיכל בן-דבר (מלול), שעזרה בעריכה הראשונית של המבוא, ולאבי כצמן.

אני אסירת תודה למורי רענן קולקה, אשר התייחסותו המתמדת לנושא האמהיות הן ברמה התיאורטית והן ברמה האישית עזרה לי להתפתח כמטפלת ולגבש מקצת מן הרעיונות המופיעים בספר הזה.

תודה חמה לפיטר אישי על עזרתו ועל תמיכתו, ולבני מיכאל (מיקו) על הסיוע במחשב ועל ההבנה שגילה כלפיי בתקופת העריכה של ספר זה, ובכלל.

ביבליוגרפיה

- ברמן, עמנואל, 1997. "הדדיות ואינטר-סובייקטיביות במפגש הטיפולי: הרקע ההיסטורי של הפסיכואנליזה ההתפתחותית", *שיחות* יא(3): 172-182.
- , 2003. "הקול האחר: שנודר פרנצי ותרומתו לטיפול הפסיכואנליטי", *שיחות* יח(1): 37-8.
- , 2004. "הנסיך המאושר, העץ הנדיב: הפנטזיה של הורות כהכחדה עצמית והשלכותיה בטיפול פסיכואנליטי", *שיחות* יט(1): 35-43.
- גליק, רותי, 2003. "אמא עם רובה", *הארץ*, 5.6.2003.
- דויטש, הלנה, 1964. *פסיכולוגיה של האשה*, תרגום אליהו פורת, תל-אביב: ספרית פועלים.
- דה בובואר, סימון, 2001. *המין השני*, תרגום מצרפתית שרון פרמינגר, תל-אביב: בבל.
- ויניקוט, דונלד ו', 1995. *משחק ומציאות*, תרגום יוסי מילוא, עריכה והקדמה רענן קולקה, תל-אביב: עם עובד.
- פרנצי, שנודר, 2003. *בלבול השפות בין המבוגרים לילד*, תרגום מגרמנית רחל בר-חיים, עריכה ומבוא עמנואל ברמן, פתח דבר אנדרה היינל, תל-אביב: עם עובד.
- קוסמן, אדמיאל, 2003. "על השפה הגברית ועל השפתיים הנשיות", *הארץ*, 5.12.2003.
- Benjamin, Jessica, 1995. *Like Subjects, Love Objects: Essays on Recognition and Sexual Difference*, New Haven: Yale University Press.
- Ferenczi, Sandor, [1932] 1988. *The Clinical Diary of Sandor Ferenczi*, ed.

- Judith Dupont, London: Harvard University Press.
- Gornick, Lisa K., 1986. "Developing a New Narrative: The Woman Therapist and the Male Patient," *Psychoanalytical Psychology* 3: 299-325.
- Horney, Karen, 1967. "The Dread of Women [1932]," *Feminine Psychology*, London: Routledge and Kegan Paul.
- Irigaray, Luce, 1985. *Speculum of the Other Woman*, trans. Gillian C. Gill, Ithaca, NY: Cornell University Press.
- Kristeva, Julia, 1985. "Stabat Mater," *Storie d'amore*, Roma: Editori Riuniti, pp. 249-273.
- Montanelli, Indro, 1964. *Dante e il suo secolo*, Milano: Rizzoli Editore.